

Η Διαλεκτική στη Σύγχρονη Φιλοσοφία*

Στο *Λεξικό της Φιλοσοφίας* των εκδόσεων του Πανεπιστημίου του Κέμπριτζ, το οποίο εκδόθηκε πρώτη φορά το 1995 και ανατυπώθηκε δύο φορές σε καθένα από τα επόμενα τρία χρόνια, ο όρος «διαλεκτική» εξαντλείται στην ένδειξη «βλ. Σωκράτης». Η αναφορά αυτή δημιουργεί αμέσως την εντύπωση ότι έχουμε να κάνουμε με κάτι απαρχαιωμένο. Τούτο αντισταθμίζεται από τη γενικότερη αντιμετώπιση της διαλεκτικής, έτσι όπως διαμορφώθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Το απόσπασμα που ακολουθεί εμφανίστηκε πριν από πενήντα δύο χρόνια στο περιοδικό *Dialectica*:

«Η ιδέα της διαλεκτικής γίνεται, λοιπόν, ένας πυρήνας της μοντέρνας επιστημονικής σκέψης. Έχει ξεπεράσει, όμως, το πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής και γίνεται το κεντρικό στοιχείο μιας φιλοσοφίας που περιλαμβάνει την πολλαπλότητα της γνώσης» (τεύχος 1, αρ. 1).

Τι έχει αλλάξει τόσο δραματικά μέσα σε αυτή την περίοδο ώστε να δικαιολογεί μια περιφρονητική αντιμετώπιση; Γιατί αυτή η οιονεί γενική απόρριψη ή λήθη της διαλεκτικής; Τίποτα δεν είναι στις μέρες μας πιο σημαντικό από τη διαλεκτική ως τρόπο θεωρητικής συζήτησης και, δυστυχώς, τίποτα δεν αγνοείται σήμερα τόσο καθολικά. Το ερώτημα «γιατί» πρέπει να τεθεί και οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα είναι εν μέρει οι ίδιες με εκείνες που έχουν δοθεί ήδη από τον 19ο αιώνα.

Κατά τον Μαξ, στην ορθολογική μορφή της η διαλεκτική αποτελεί σκάνδαλο και προκαλεί απέχθεια στους αστούς και τους δογματικούς καθηγητές τους, επειδή, μαζί με την κατανόηση και την καταφατική αναγνώριση της υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, περιλαμβάνει ταυτόχρονα και την αναγνώριση της άρνησης αυτής της κατάστασης, την αναπόφευκτη διάλυσή της – ακριβώς επειδή αντιλαμβάνεται κάθε ιστορικά αναπτυσσόμενη κοινωνική μορφή μέσα σε ρευστή κίνηση, λαμβάνει υπόψη της την παροδική φύση της ακριβώς όπως και τη στιγμιαία ύπαρξή της, επειδή δεν αφήνει τίποτα να επιβληθεί πάνω της και είναι στην ουσία της κριτική και επαναστατική (Karl Marx, *Capital*, New York: International Publishers, 1967 1:20).

Ο Vladimir Metlov είναι ερευνητής στη Σχολή Φιλοσοφίας του Ρωσικού Χημικο-Τεχνολογικού Ινστιτούτου Μεντελέγιεφ της Μόσχας.

* Το άρθρο αναδημοσιεύεται από το αμερικανικό περιοδικό *Science and Society* με την άδεια του εκδότη και αποτελεί ανάπτυξη από μια παρουσίαση στο Διεθνές Συμπόσιο για τη Μαξεπιστική Φιλοσοφία και τον εικοστό πρώτο αιώνα (Πεκίνο, 30-31 Οκτωβρίου 2000).

Αυτή η κριτική πρέπει να μας οδηγήσει σε μια κριτική της υλικής πραγματικότητας. Δεν είναι αυτή η μοναδική αιτία – ο φόβος της διαλεκτικής οδήγησε σε μεγάλες επιθέσεις εναντίον της, οι οποίες, δυστυχώς, εντυπωσίασαν έναν μεγάλο αριθμό φιλοσόφων, πρώην διαλεκτικών. Τελικά, η υπεράσπιση της διαλεκτικής απέναντι σε αυτές τις επιθέσεις έχει γίνει αρκετά επιφανειακά, έτσι ώστε δεν έχει καταφέρει να τις αντιμετωπίσει. Θα μπορούσε να θεωρηθεί, επίσης, ότι η διαλεκτική συμβιβάστηκε, λόγω της χρήσης της στη Σοβιετική Ένωση, όπου επιστρατεύτηκε ως μέσο δικαιολόγησης των κοινωνικών και πολιτικών αποφάσεων και ενεργειών του κυβερνώντος κόμματος, ή, καλύτερα, όπου η κριτική δυναμική της υλιστικής διαλεκτικής δεν επιστρατεύτηκε ποτέ σε όλο της το μεγαλείο.

Υπάρχει και ένας άλλος λόγος για το ότι η διαλεκτική παραμελήθηκε: στην πραγματικότητα, η διαλεκτική είναι τόσο οργανικά ενσωματωμένη σε κάποιους κλάδους της σύγχρονης επιστήμης ώστε η ανεξάρτητη ανάπτυξή της σαν καθαρή φιλοσοφική επιστήμη φαίνεται να είναι εντελώς άχρηστη.

Πάντως, και οι δύο κύριες φιλοσοφικές τάσεις της εποχής μας, καθ' όλη την περίοδο ανάπτυξής τους, επιμελώς απέκλεισαν τη διαλεκτική από το θεωρητικό τους πλαίσιο. Ο αποκλεισμός αυτός καθορίστηκε, με τη σειρά του, από τον αποκλεισμό των ζητημάτων υποκειμένου-αντικειμένου και συνείδησης-ύλης. Η σημερινή κρίση της φιλοσοφίας που οφείλεται στον αποφασιστικό χαρακτήρα της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου δεν είναι μικρότερη από την παρόμοια κρίση της φιλοσοφίας στην εποχή του Καντ. Ο Χούσερλ μιλάει γι' αυτή την κρίση μέσα από τα λόγια του Καντ: «η αντίθεση γίνεται τρομακτική ανάμεσα στην περιφέρεια ήττα της φιλοσοφίας από τη μία, και το συνεχές, από την άλλη, και ολοένα και περισσότερο δυναμικό ρεύμα των διαδόχων, θεωρητικών και πρακτικών, θετικών επιστημών» (Edmund Husserl, *La crise des sciences européennes et la phénoménologie transcendantale*, Paris: Gallimard, 1976, 16).

Η άρνηση της διαλεκτικής, λοιπόν, συνοδεύεται από την άρνηση της εγκυρότητας του αποκαλούμενου βασικού ζητήματος της φιλοσοφίας, τη σχέση υποκειμένου-αντικειμένου, υλικού-ιδεατού. Με άλλα λόγια, η άρνηση της διαλεκτικής συναναπτύσσεται με την άρνηση της εγκυρότητας της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου, υλικού-ιδεατού. Η πιο πρόσφατη άρνηση αφορά τον αποκλεισμό, εκ μέρους της φαινομενολογίας και του υπαρξισμού, του κλασικού ζητήματος της επιστημολογίας στην προϊμπεριαλιστική περίοδο – τον άνθρωπο. Για τους αστούς θεωρητικούς μια καινούρια αντίληψη περί υποκειμένου, και όχι ατόμου, ήταν εντελώς απρόσιτη. Με την άρνηση, όμως, του υποκειμένου, έρχεται και η άρνηση του αντικειμένου. Η τελευταία παρατήρηση μπορεί να μας εμπλέξει σε ένα πρόβλημα εξεήγησής τέτοιων βημάτων και να μας οδηγήσει στο πρόβλημα της μεθόδου: ποιες είναι οι συνθήκες που δρουν στην άρνηση του υποκειμένου-αντικειμένου και των σχέσεών του; Φαίνεται ότι μέσα από το συμβολισμό της κοινωνικής ζωής την εποχή του ιμπεριαλισμού εύκολα υποτασάσαμε σε αυτή τη διαδικασία και ανάγουμε τη φιλοσοφική δραστηριότητα σε χειραγώγηση μέσω της γλώσσας. Η «γλωσσολογικοποίηση» της φιλοσοφίας αποτελεί γεγονός στη διανοητική μας ζωή.

Με τον όρο διαλεκτική εννοούμε κατ' αρχήν τον τρόπο σκέψης και δράσης που παρουσιάζονται σε έργα όπως Η *Φαινομενολογία του Πνεύματος* του Χέγκελ και το *Κεφάλαιο* του Μαρξ. Θα έπρεπε να προσθέσουμε, φυσικά, και μια πρακτική δραστηριότητα κάποιων

κοινωνικών δυνάμεων. Παρά τις ριζικές διαφωνίες στις θέσεις που παρουσιάζονται στα δύο αυτά έργα, μπορούμε να διαπιστώσουμε κάποια κοινά χαρακτηριστικά: το πιο σημαντικό από αυτά είναι η κατανόηση της διαλεκτικής σαν μια διά-δραση ανάμεσα στο υποκειμενικό και το αντικειμενικό, τη συνείδηση και το πράγμα, το ιδεαλιστικό και το υλιστικό. Τα πρώτα βήματα γι' αυτού του είδους την κατανόηση της διαλεκτικής γίνονται στους Μοντέρνους Καιρούς από τον Καντ. Τι ακολουθεί μετά από μια σωστή κατανόηση της φιλοσοφίας του Καντ;

Πρέπει να σημειωθεί ότι η διαλεκτική χαρακτηρίζεται σήμερα στη χώρα μας, και νομίζω –με κάποιες εξαιρέσεις– και στο εξωτερικό, ως παράδειγμα του 19ου αιώνα. Η εποχή όπου όλοι οι Σοβιετικοί φιλόσοφοι ορκίζονταν πίστη στην υλιστική διαλεκτική του Μαρξ και του Λένιν πέρασε. Αυτή η απόρριψη, πάντως, δημιουργήθηκε στο έδαφος πολύ επιφανειακών επιχειρημάτων, χωρίς σοβαρή ανάλυση. Έγινε δυνατή μονάχα εξαιτίας του γεγονότος ότι η αφομοίωση της διαλεκτικής ήταν εξαιρετικά επιφανειακή και τυποποιημένη. Στο μεταξύ, είναι πολύ σημαντικό να αποφασίσουμε τι ακριβώς στη διαλεκτική, όπως καλλιεργήθηκε στην ΕΣΣΔ, στη Ρωσία, πρέπει να απορριφθεί και ποιο μέρος της παραμένει πολύτιμο. Είναι σημαντικό να τονίσουμε τον καντιανό χαρακτήρα της διαλεκτικής, έτσι όπως αναπτύχθηκε στην ΕΣΣΔ. Έχω την εντύπωση ότι οι αποκαλούμενοι νόμοι της διαλεκτικής αντιμετωπίστηκαν σαν τις *a priori* μορφές του Καντ και εφαρμόστηκαν καθολικά σε όλες τις σφαίρες της πραγματικότητας, χωρίς ανάλυση της πραγματικής δυνατότητας εφαρμογής τους. Αυτοί οι νόμοι δεν συνάχθηκαν από τις θεμελιώδεις ιδιότητες των σχέσεων «υποκείμενο-αντικείμενο» και «υλικό-ιδεατό», πάνω στη βάση υλικής πράξης, όπως τις πραγματεύεται η μαρξιστική παράδοση, αλλά όλες οι ιδιότητες των σχέσεων που περιγράφονταν από αυτούς του νόμους ανάχθηκαν στις ιδιότητες των σχέσεων «υποκείμενο-αντικείμενο» και «υλικό-ιδεαλιστικό».

Υπάρχουν κι άλλες, θεμελιώδεις αιτίες που περιγράφουν την κατάσταση της επίσημης διαλεκτικής στη χώρα μας. Ανάμεσα σε αυτές η πιο σημαντική είναι μια ρήξη, ένα χάσμα, ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη, το λόγο και το έργο, το πιο απεχθές απ' όλα τα κακά των αστών, που αντανακλάται θεωρητικά με περίσσια πληρότητα στα έργα του Καντ. Τι ακολουθεί τη λανθασμένη κατανόηση της φιλοσοφίας του Καντ, που εξαπλώθηκε ευρέως στη Σοβιετική Ένωση; Η απώλεια του ακέραιου, δυναμικά αναπτυσσόμενου αντικειμένου, το πράγμα. Αντί αυτού έχουμε είτε αντικείμενο χωρίς κίνηση είτε κίνηση χωρίς αντικείμενο.

Πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρξαν προσπάθειες να δημιουργηθεί κάτι που θα μπορούσε να προσδιοριστεί σαν τυπική διαλεκτική λογική, με τους δικούς της νόμους σκέψης, που παρβίαζαν τους νόμους της κλασικής τυπικής λογικής. Η αποτυχία της διαλεκτικής στη Σοβιετική Ένωση ήταν η αποτυχία της καντιανής εκδοχής της διαλεκτικής. Με τον καντιανισμό της σοβιετικής εκδοχής της διαλεκτικής εννοούμε τη διατήρηση των πιο ξεπερασμένων χαρακτηριστικών της φιλοσοφίας του Καντ. Μπορούμε να πούμε ότι η καντιανή μορφή της διαλεκτικής έχει ξεπεραστεί τελείως από την ανάπτυξη της κοινωνικής και επιστημονικής ζωής και πρέπει να κάνουμε ένα βήμα προς τον Φίχτε και τον Χέγκελ και κατόπιν στον Μαρξ.

Είναι σημαντικό, επίσης, να αναφέρουμε ότι ο καντιανισμός των εκδοχών της διαλεκτικής στην ΕΣΣΔ δεν συνιστά μια σωστή κατανόηση της πραγματικής συνεισφοράς του Καντ στη διαλεκτική.

Τι αποτελεί, γενικά στη φιλοσοφία του Καντ, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη διαλε-

κτική και ποια είναι η μεγαλύτερη ιδιομορφία της καντιανής διαλεκτικής; Αναμφισβήτητα, παρά τις ατέλειες αυτής της μορφής της διαλεκτικής, η καντιανή προσέγγιση στο πρόβλημα έχει ένα ξεκάθαρο πλεονέκτημα – μια ξεκάθαρα εκφρασμένη εξάρτηση της ίδιας της εμφάνισης και των ιδιαιτεροτήτων της διαλεκτικής γενικά, καθώς και της διαλεκτικής αντίφασης (ή αντινομίας στον Καντ) ειδικά, από την κεντρική ιδέα της διαλεκτικής για το χαρακτήρα της σχέσης ανάμεσα στο υποκειμένο και το αντικείμενο στη διαδικασία της γνώσης. Μια εξέταση της υπερβατικής λογικής του Καντ μας επιτρέπει να διασαφηνίσουμε την πολύ σημαντική – αν και επιφανειακή – διαφορά από την παραδοσιακή τυπική λογική, και σαν συνέπεια τη διαφορά ανάμεσα στην αντίφαση της τυπικής λογικής και σε αυτό που αποκαλείται αντίφαση στη διαλεκτική λογική. Ο Καντ ο ίδιος παρουσιάζει αυτή τη διαφορά ως εξής: η υπερβατική λογική έχει να κάνει αποκλειστικά με τους νόμους της νόησης και του λόγου εφόσον πραγματεύονται *a priori* αντικείμενα, ενώ η γενική λογική αντιμετωπίζει την εμπειρική γνώση και την καθαρή γνώση του λόγου χωρίς καμία διαφορά.

Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι η συζήτηση για τη διαφορά ανάμεσα στα δύο είδη λογικής στον Καντ πραγματοποιείται στο πλαίσιο μιας συζήτησης που αφορά τα κριτήρια της αλήθειας, ένα ζήτημα που, με τη σειρά του, εξετάζεται στο πλαίσιο της σχέσης γνώσης και αντικειμένου. Υπερβατική ή διαλεκτική, η λογική είναι από θέση αρχής μια λογική σε δύο επίπεδα, μια λογική της αμοιβαίας σχέσης υποκειμένου και αντικειμένου, ύλης και συνείδησης – μια ιδιομορφία που κάνει ιδιαίτερα εμφανές το λάθος στην αντιπαράθεση με την τυπική λογική, η οποία, σύμφωνα με τον Βίτγκενσταϊν, θα μπορούσε να μπει σε μια μηχανή εξαιτίας του αντικειμενικού, μονοεπίπεδου χαρακτήρα του.

Μια βασική παρανόηση του γεγονότος αυτού εκφράζεται σε μια προσπάθεια (όπως αναφέρθηκε ήδη) να κατασκευαστεί κάποιο είδος λογικής που θα μπορούσε να προσδιοριστεί μέσα από έναν τελείως αντιφατικό τρόπο σαν τυπική διαλεκτική λογική. Είναι μια προφανής *contradictio in adjecto* (αντίφαση ανάμεσα σε ουσιαστικό και επίθετο): η διαλεκτική λογική μπορεί να υπάρχει μόνο ως λογική μιας αμοιβαίας σχέσης ανάμεσα στο υποκειμένο και το αντικείμενο και δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να αποτελεί τυπική λογική.

Με οποιοδήποτε τρόπο και αν αποτιμάται η σημερινή κρίση στη φιλοσοφία, είναι δύσκολο να μην παρατηρήσουμε το γεγονός ότι ένα κίνημα διανόησης που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν προσπάθεια να ξεπεράσουμε τη σχέση υποκειμένου και αντικειμένου δεν μας οδήγησε σε λύση των προβλημάτων που αναγνωρίζονται ως συμπτώματα της κρίσης.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα ίδια βήματα ακολούθησαν και σε άλλους κλάδους της επιστημονικής γνώσης, καθώς και στην τέχνη και στη λογοτεχνία – για παράδειγμα, στα θεμέλια των μαθηματικών και στο σουρεαλισμό. Ο Ντέιβιντ Χίλμπερτ και ο Λουίτζεν Μπράουερ είναι αντιπροσωπευτικές μορφές στα μαθηματικά, ενώ ο Σαλβαντόρ Νταλί και ο Αντρέ Μπρετόν στη ζωγραφική και τη λογοτεχνία αντίστοιχα.

Τι είδους δικαιολόγηση μπορούμε να δώσουμε για το πέρασμα από τον Καντ στον Φίχτε και τον Χέγκελ και ακόμα παραπέρα; Μου φαίνεται ότι, καταρχήν, η εσωτερική κατάσταση της φιλοσοφίας στις μέρες μας μάς υποχρεώνει να κάνουμε αυτό το βήμα. Η σύγχρονη φιλοσοφία διέρχεται μια προφανή κρίση η οποία μπορεί να αναχθεί τελικά σε δύο γνωστές κυρίαρχες τάσεις – λογικο-αναλυτική και φαινομενολογο-ερμηνευτική – καθώς και στην απώλεια του αντικειμένου της φιλοσοφίας. Με την απόρριψη του υποκειμένου-αντι-

κειμένου, του υλικού-ιδεατού ως κυρίαρχο ερώτημα της φιλοσοφίας, η σύγχρονη φιλοσοφία έμεινε με μοναδικό θέμα της τη γλώσσα. Το μεγαλύτερο δυστύχημα της σύγχρονης φιλοσοφίας είναι ακριβώς αυτό το φαινόμενο. Θα μπορούσαμε να πούμε ακόμα καλύτερα ότι στη σύγχρονη φιλοσοφία το αντικείμενο συμπίπτει με τη γλώσσα στην οποία εκφέρεται. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, είναι εύαλωτο σε παράδοξα όπως αυτά που γνωρίσαμε από τα θεμέλια των μαθηματικών και της τυπικής λογικής. Εν πάση περιπτώσει, μπορούμε να βεβαιώσουμε τις αντιφάσεις που προσιδιάζουν στην ανάπτυξη και των δύο παραδόσεων της σύγχρονης φιλοσοφίας που αναφέρονται άνωθεν.

Η τελευταία αυτή σκέψη έχει βρει την έκφρασή της σε κάποια πολύ ενδιαφέροντα έργα, ιδιαίτερα στο *Pour la connaissance philosophique* (Paris: Jacob, 1988) του τέως καθηγητή του Κολεγίου της Γαλλίας Ζυλ-Γκαστόν Γκρανζέρ. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η φιλοσοφία είναι ένα είδος γνώσης χωρίς αντικείμενο. Γνωρίζουμε ότι, σύμφωνα με τον Χέγκελ, η μεταφυσική έχει αναχθεί σε μέθοδο. Σε αυτή την περίπτωση η μέθοδος γίνεται το αντικείμενο της φιλοσοφίας, ειδικά όταν συνειδητοποιούμε ότι μέθοδος είναι η επίγνωση μιας μορφής κίνησης του περιεχομένου. Πρέπει να συμφωνήσουμε ότι αυτή η άποψη είναι δυνατή μονάχα στη βάση ενός δραματικού διαχωρισμού του υποκειμένου και του αντικειμένου, στη βάση, δηλαδή, της κοινωνικής αποξένωσης.

Το πιο σημαντικό γεγονός, πάντως, παραμένει ότι το δράμα της σύγχρονης φιλοσοφίας συνεχίζεται, όπως και την εποχή του Καντ, όπου η ιστορία της φιλοσοφίας συγκρινόταν με αυτή της Εκάβης, ως προς την ανεπάρκειά της να λύσει το πρόβλημα του υποκειμένου και του αντικειμένου, του ιδεατού και του υλικού. Τελικά, αυτό είναι ένα δράμα που εδράζεται στις κοινωνικές σχέσεις, στον καταμερισμό της εργασίας σε διανοητική και χειρωνακτική· είναι μια αντανάκλαση των συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων. Αντί να λύσουμε αυτό το πρόβλημα, βλέπουμε διάφορες προσπάθειες να το χαρακτηρίσουν ξεπερασμένο. Αυτή η στάση είναι κοινή ανάμεσα στις φιλοσοφικές τάσεις που με πρώτη ματιά φαίνονται αντιθετικές. Ο Χάιντεγκερ και ο Βίτγκενσταϊν αντιπροσωπεύουν, σε αυτή την περίπτωση, ταυτόσημες θέσεις.

Η κατάσταση στη φιλοσοφία βρίσκει το ανάλογο της σε διάφορα πεδία επιστημονικής γνώσης: ξεκινάει από τη φυσική και καταλήγει στην ψυχολογία, περνώντας από τη βιολογία, την ιστορία, την ιατρική, τα μαθηματικά και την οικονομία. Σε όλους τους κλάδους, πρακτικά, της σύγχρονης επιστήμης βρίσκουμε μια κατάσταση που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν απώλεια του αντικειμένου τούτης ή εκείνης της επιστήμης και την εμφάνιση αντινομιών ίδιων με τη σύγκρουση της αντινομίας του καθαρού λόγου του Καντ. Το ίδιο συμβαίνει, όπως είπαμε, και στην τέχνη και τη λογοτεχνία· είναι το πνεύμα της εποχής.

Είναι φυσικό να σκεφτούμε ότι, αφού στην εξέλιξη της σύγχρονης φιλοσοφίας και των σύγχρονων επιστημών συναντούμε προβλήματα ίδια με αυτά που ο Καντ προσπάθησε μάταια να λύσει, πρέπει να χρησιμοποιήσουμε μετα-καντιανές προσεγγίσεις για να λύσουμε το πρόβλημα. Μόνο ακολουθώντας μετα-καντιανές φιλοσοφικές προσεγγίσεις είμαστε ικανοί να ανακτήσουμε το αντικείμενο της επιστήμης και της φιλοσοφίας που χάθηκε από τον Καντ στη φιλοσοφία και από τους επιστήμονες που προχώρησαν στα διάφορα πεδία τους με τρόπο ανάλογο με τον Καντ στη φιλοσοφία – κατά κύριο λόγο, αντιμετωπίζοντας τη δραστηριότητα του υποκειμένου σαν μια σημαντική στιγμή για τα χαρακτηριστικά του

αντικειμένου. Ως εκ τούτου, το να ανακτήσουμε το αντικείμενο σημαίνει να λύσουμε μια αντίφαση, τη σύγκρουση μέσα σε μια αντινομία, σύμφωνα με τον Καντ, πράγμα το οποίο βρίσκεται στην απαρχή της καταστροφής μιας προηγούμενης αντίληψης περί αντικειμένου.

Αντιμετωπίζοντας την οξεία κρίση της σύγχρονης φιλοσοφίας, η οποία δεν δύναται να λύσει την αντίφαση ανάμεσα στις δύο κύριες τάσεις της, είμαστε υποχρεωμένοι να αποδεχτούμε την υλιστική διαλεκτική σαν τη μόνη δυνατή λύση. Αυτή η κρίση είναι παρόμοια με αυτή του ρασιοναλισμού και του εμπειρισμού, που αναλύθηκε μεν από τον Καντ αλλά δεν επιλύθηκε. Η απώλεια του αντικειμένου των αντίστοιχων φιλοσοφικών τάσεων και το χάσμα ανάμεσα στο υποκειμενικό και το αντικειμενικό είναι πολύ κοντά στο περιεχόμενο της κρίσης της φιλοσοφίας την εποχή του Καντ.

Πρέπει εξ αρχής να τονίσουμε ότι είναι αδύνατο να κατανοήσουμε το αντικείμενο της έρευνάς μας χωρίς τη διαλεκτική. Η διαλεκτική σκέψη χρησιμοποιείται πλέον σε όλες τις επιστήμες. Προϋποθέτουμε ότι η γνώση του αντικειμένου της έρευνάς μας είναι σημαντική όχι μόνο σαν αυτοσκοπός, αλλά, ουσιαστικά, για πρακτικούς λόγους. Είναι εύκολο να δείξεις την εγκυρότητα αυτής της διαπίστωσης αναλύοντας την κατάσταση στην οικονομία, την ιατρική, την ιστορία, τα μαθηματικά, τη φυσική, τη βιολογία κτλ. Σε όλα αυτά τα πεδία, και κυρίως στα θεμέλιά τους, βρίσκουμε μια αντίφαση που αναπτύσσεται κανονικά σε δύο κατευθύνσεις: την αναπτυξιακή, αντιπροσωπεύοντας τη μεθοδολογική, την υποκειμενική σκοπιά της επιστήμης, και τη θεμελιακή, που ασχολείται με ένα πράγμα, ένα αντικείμενο.

Είναι εύκολο, επίσης, να δείξουμε ότι αυτό το σχίσμα παράγεται από ένα ιδιαίτερο είδος σχέσης ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο και από αυτή τη σκοπιά ομοιάζει αρκετά με την αντίστοιχη κατάσταση στη φιλοσοφία. Ίσως είναι καλύτερο να πούμε ότι αντιπροσωπεύει, στην κυριολεξία, φιλοσοφικές διαστάσεις της επιστημονικής έρευνας.

Εξηγεί γιατί το κρίσιμο ζήτημα της διαλεκτικής είναι ζήτημα του αντικειμένου ή, καλύτερα, του πράγματος, ιδωμένου μέσα σε ένα ιστορικό πλαίσιο. Αυτή η θέση ενοποιεί διαφορετικά είδη διαλεκτικής – για παράδειγμα, τη διαλεκτική του Πλάτωνα και τη διαλεκτική του Καντ και του Χέγκελ. Επιμένουμε σε αυτόν το χαρακτήρα της διαλεκτικής προσπαθώντας παράλληλα να δείξουμε ότι το βασικό πρόβλημα της έρευνας στο πεδίο της διαλεκτικής στη χώρα μας είναι ο περιορισμός του ζητήματος της διαλεκτικής στη σχέση ανάμεσα στο τυπικό-λογικό και τις διαλεκτικές αντιφάσεις. Η έρευνα σε αυτό το πεδίο ακολουθεί τη μοίρα της έρευνας στη διαλεκτική γενικότερα: μια ρήξη ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη, χαρακτηριστική αρκετών σταδίων της κοινωνικής μας ανάπτυξης, είχε σαν άμεσο αποτέλεσμα μια αγιοποίηση των τριών γνωστών νόμων της εγγελιανής λογικής, που εκλήφθηκαν ως αντικειμενικοί νόμοι του είναι και της γνώσης. Σήμαινε, επίσης, την απομόνωσή τους από το πραγματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούσε να έχει νόημα η συζήτηση για αυτούς τους νόμους – το πλαίσιο της σχέσης του υποκειμένου-αντικειμένου, του υλικού-ιδεατού, το πλαίσιο της πράξης, της δραστηριότητας ή του κοινωνικού υποκειμένου. Εκτός από όλες αυτές τις συνέπειες, εξαιρετική σημασία είχε, γι' αυτό το είδος διαλεκτικής, η απώλεια του κριτικού, επαναστατικού χαρακτήρα της.

Σε ό,τι αφορά την ιδέα της διαλεκτικής αντίφασης, αυτή η ρήξη ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη είχε σαν άμεση συνέπεια την αναγωγή όλων των προβλημάτων της διαλεκτικής αντίφασης σε πρόβλημα λογικής και γλωσσολογικής έκφρασής της κι έπειτα σε πρό-

βλημα της σχέσης ανάμεσα σε μια διαλεκτική αντίφαση και μια τυπική-λογική αντίφαση. Σχηματοποιημένο και λυμένο με αυτό τον τρόπο, το πρόβλημα της διαλεκτικής αντίφασης κατέληξε να μην συνδεθεί με μια ανάλυση των κοινωνικών αντιθέσεων, ούτε και των αντιθέσεων/αντινομιών στα θεμέλια διαφόρων επιστημών, η προέλευση των οποίων συνδέθηκε άμεσα με την αλλαγή στη θέση και το ρόλο του υποκειμένου στη διαδικασία της γνώσης, την κρίση αντικειμενισμού του προηγούμενου παραδείγματος, την απώλεια του αντικειμένου. Η έλλειψη αυτή αποτελεί μια ανιστορική όψη της διαλεκτικής. Ακόμα και ο μεγαλύτερος από τους διαλεκτικούς, ο Χέγκελ, υποπίπτει σε αυτό το λάθος όταν επιμένει στον απόλυτο χαρακτήρα των καντιανών συγκρούσεων, τη διαμάχη (*Widerstreit*) της αντινομίας του καθαρού λόγου.

Είναι λάθος να σκεφτούμε ότι η ρήξη ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη σήμαινε μια απουσία ανάλυσης της κοινωνικής πραγματικότητας και των διαφόρων επιστημών από τους πρώην διαλεκτικούς. Το θέμα είναι ότι αυτοί οι διαλεκτικοί χρησιμοποιούσαν, συνήθως, ένα εξαιρετικά απλουστευτικό μοντέλο συσχέτισης του θεωρητικού με το πρακτικό. Το ζήτημα αφορούσε την εφαρμογή της θεωρίας των διαλεκτικών αντιφάσεων, σαν να ήταν ολοκληρωμένη ως προς το περιεχόμενο, πάνω σε ένα εξωτερικό υλικό, που θεωρήθηκε επίσης πλήρως ολοκληρωμένο.

Με αυτό τον τρόπο η διαλεκτική αντίφαση αποκόπηκε από το ιστορικό πλαίσιο και το, πιο σημαντικό και θεμελιώδες, από το πλαίσιο της σχέσης «υποκειμένου-αντικειμένου», «υλικού-ιδεατού». Ως εκ τούτου, το πρόβλημα της διαλεκτικής αντίφασης απομονώθηκε από τα μεγάλα φιλοσοφικά ζητήματα κι έγινε αντικείμενο άκαρπων συζητήσεων ανάμεσα στους εκπροσώπους της τυπικής και της διαλεκτικής λογικής. Το καλύτερο βιβλίο στα σοβιετικά γράμματα γύρω από αυτό το ζήτημα, αυτό του G.S. Batishchev, (*Ptivorechia kak kategorii dialekticheskoi logika*, Moscow, Gos. Izdatel'stvo "Vysshiaia shkol", 1963), δεν μπόρεσε να αποφύγει το λάθος της υποστήριξης του ότι η αναγνώριση της διαλεκτικής αντίφασης συνδέεται απαραίτητα με την άρνηση της αντίφασης σε τυπικό-λογικό επίπεδο.

Με αυτό ακριβώς τον τρόπο, το ζήτημα της διαλεκτικής αντίφασης έγινε αντικείμενο άνευρης και αβασίμης κριτικής από τον Καρλ Πόπερ. Σύμφωνα με τον Καντ, η υπερβατική λογική –η καντιανή εκδοχή της διαλεκτικής λογικής– δεν είναι αδιάφορη προς τα πράγματα, σε αντίθεση με την τυπική λογική. Φυσικά, μπορούμε να απορρίψουμε την ειδικά καντιανή κατανόηση του πράγματος, αλλά με αυτή την κατανόηση μπορούμε ήδη να ενταχθούμε σε ένα πολύ ευρύτερο πλαίσιο συζήτησης των προβλημάτων μας απ' ό,τι μέσα σε ένα καθαρά γνωσιολογικό ή τυπικό-λογικό πλαίσιο. Η εξέλιξη του πιο θεμελιώδους στοιχείου στην υπερβατική λογική του Καντ, κυρίως η σχέση υποκειμένου και αντικειμένου και, τελικά, υλικού και ιδεατού, στο πλαίσιο της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας, συνδέεται με την εμφάνιση της κοινωνικής πτυχής της αντινομίας και του πράγματος καθεαυτού. Ο Φίχτε και ο Χέγκελ δείχνουν όχι απλά ενδιαφέρον για την αφηρημένη δραστηριότητα του υποκειμένου, αλλά εξετάζουν αυτή την δραστηριότητα μέσα στην πολιτικοοικονομική της μορφή. Αυτό είναι ένα είδος σύνθεσης της φιλοσοφίας και της πολιτικής οικονομίας, το πιο ουσιαστικό, όμως, είναι η κατανόηση ότι το κατάλληλο πλαίσιο της διαλεκτικής λογικής περιλαμβάνει απαραίτητα ένα εξω-θεωρητικό στοιχείο, και, πιο συγκεκριμένα, το πράγμα.

Να σημειώσουμε εδώ ότι η αντίληψη του Καντ για το πράγμα καθεαυτού συνδέεται οργα-

νικά με την αντινομία του καθαρού λόγου. Η εμφάνιση μιας αντινομίας είναι μια δικαιολόγηση για την εισαγωγή του πράγματος καθεαυτό στο καντιανό σύστημα. Με τη μορφή μιας κριτικής του αντικειμενισμού του υλιστικού εμπειρισμού, η αντινομία του καθαρού λόγου παρουσιάζεται ήδη από την εισαγωγή στη δεύτερη έκδοση της Κριτικής του Καθαρού Λόγου.

Είναι δύσκολο να μην προσέξουμε το γεγονός ότι το πράγμα καθεαυτό, ως μια απώλεια του πράγματος στην επιστημολογία, συσχετίζεται με μια απώλεια πράγματος άλλου τύπου, κοινωνικοοικονομικής φύσης. Ο Ανταμ Σμιθ διαβεβαιώνει ότι η απώλεια ελέγχου από τον παραγωγό του πράγματος προκλήθηκε από τον αρκετά καθοριστικό χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων, από τον καταμερισμό εργασίας. Μια αντινομία στην πολιτική οικονομία σχηματοποιήθηκε ακριβώς με αυτό τον τρόπο, παίρνοντας τη μορφή μιας σύγκρουσης ανάμεσα στον μερκαντιλισμό και τη φυσιοκρατία. Η κρίση της επιστήμης στη φυσική –μια μορφή που είναι περισσότερο γνωστή σε μας– στην πραγματικότητα ξεκίνησε σαν κρίση της πολιτικής οικονομίας. Η κρίση της πολιτικής οικονομίας μας επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα, θα τολμούσα να πω, τον εξωθεωρητικό χαρακτήρα της διαλεκτικής σε σχέση με το πράγμα. Αυτό το κίνητρο στη μετακαντιανή ανάπτυξη της φιλοσοφίας θα ξεπεράσει το χάσμα ανάμεσα στο εγώ και το πράγμα, και το αφηρημένο υποκείμενο της Κριτικής του Καθαρού Λόγου παραχωρεί τη θέση του στο πολιτικοοικονομικό υποκείμενο του Φίχτε, του Χέγκελ και, μετά, του Μαρξ.

Την ίδια στιγμή, στην περίοδο που ακολούθησε αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία, έχουμε κάποια ενδιαφέροντα και σημαντικά αποτελέσματα σε διάφορα πεδία (βιολογία, γλωσσολογία, ψυχολογία, λογοτεχνική κριτική κτλ.) που δηλώνουν την οργανική σύνδεση της διαλεκτικής, στην αφετηρία και την ανάπτυξη της, με την επαναστατική κατάσταση και τους επαναστατικούς μετασχηματισμούς στην κοινωνία. Ως εκ τούτου, μπορούμε να τονίσουμε ότι η υλιστική παράμετρος της λειτουργίας της διαλεκτικής είναι ριζικά σημαντική για την ύπαρξη της διαλεκτικής. Μπορούμε, επίσης, να αναφερθούμε σε τεράστιο υλικό από διάφορα πεδία τρέχουσας επιστημονικής έρευνας που βεβαιώνουν την απόλυτη αναγκαιότητα της διαλεκτικής προσέγγισης στα προβλήματα που ανακύπτουν από αυτές τις έρευνες.

Οι αλλαγές στις αντιλήψεις για το υποκείμενο και την αμοιβαία σχέση υποκειμένου-αντικειμένου έχουν άμεσο αντίκτυπο στην αντίληψη για τη διαλεκτική αντίφαση. Δεν επιθυμώ να μιλήσω για τον Φίχτε και τον Σέλιγκ για να υποστηρίξω αυτή τη θέση. Μόνο μια σημείωση σχετική με τον Φίχτε: είναι χρήσιμο να αντιπαραβάλουμε τη διαλεκτική του εγώ και μη εγώ με το γνωστό παράδοξο του «Ψεύτη» για να κατανοήσουμε καλύτερα το χαρακτήρα της λύσης μιας αντίφασης στη διαδικασία της γνώσης.

Παραδοσιακά, ο Χέγκελ είναι ο πιο δημοφιλής διαλεκτικός. Όλοι –και εκείνοι που προσπαθούν να αφομοιώσουν τη διαλεκτική και εκείνοι που προσπαθούν να την αντικρούσουν– στρέφονται σε αυτόν. Ο Χέγκελ ήταν το βασικό αντικείμενο, για παράδειγμα, στις αντιδιαλεκτικές ασκήσεις του Πόπερ στο *Τι είναι διαλεκτική*; Το κεντρικό σημείο της ανάλυσής του είναι μια αντιπαράθεση ανάμεσα στην εγελιανή αντίληψη της διαλεκτικής αντίφασης και την αρχή της μη αντίφασης της τυπικής λογικής. Ο Πόπερ πιστεύει ότι ο νόμος της αντίφασης (μη αντίφασης) της τυπικής λογικής αποτελεί εμπόδιο στην υπόθεση της διαλεκτικής. Γι' αυτό και ο Πόπερ ασχολήθηκε με το ζήτημα αυτό, το οποίο εξελισσόταν στο πιο πολυσυζητημένο θέμα της σοβιετικής φιλοσοφίας.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Χέγκελ μας αφήνει περιθώριο για μια τέτοιου είδους ερμηνεία. Χρησιμοποιεί τον όρο αντίφαση της τυπικής λογικής για να ορίσει τη διαλεκτική αντίφαση. Ο Καντ είναι πιο προσεκτικός σε αυτό το σημείο και χρησιμοποιεί τον όρο *Widerstreit* (σύγκρουση) γι' αυτό που ο Χέγκελ αποκαλεί διαλεκτική αντίφαση. Ασυनेπής είναι, εξάλλου, η αντιστοχική θέση του Χέγκελ, στη σχέση του με το αρχικό στάδιο της ανάπτυξης της διαλεκτικής αντίφασης που παρουσιάζεται στην αντινομία του Καντ: αγνοεί την αναγκαιότητα της ανάπτυξης, έξω από τη θέση και την αντίθεση, της αντινομίας που προϋπάρχει της ανηριμένης μορφής/(sublation) της (*Aufhebung*). Ο Ένγκελς παρατήρησε ότι η ιστορία, χωρίς αμφιβολία, αναπτύσσεται διαλεκτικά, αλλά η διαλεκτική πρέπει να περιμένει πολύ καιρό την ιστορία. Αυτό σημαίνει πως ό,τι αποκαλούμε αντίφαση στη διαλεκτική δεν αντιπροσωπεύει κάτι που επιτυγχάνεται μια και καλή, αλλά κάτι που αναπτύσσεται, περνώντας μέσα από διάφορα στάδια, τα οποία καθορίζονται με τη σειρά τους από το χαρακτηρισμό των σχέσεων μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου.

Την ίδια στιγμή είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι η αντίφαση της διαλεκτικής μορφής εμφανίζεται στη Λογική του Χέγκελ καθοριζόμενη από διάφορους τύπους σχέσης ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο, σαν μορφή ανάπτυξης της αμοιβαίας σχέσης του εγώ και του πράγματος. Αποκλείει, λοιπόν, οποιαδήποτε σύγκρουση με την τυπική λογική και τους νόμους της.

Τα πιο ουσιαστικά βήματα που έγιναν από τον Χέγκελ σε αντίθεση με τον Καντ είναι: κατ' αρχήν, η αντίληψή του για το πράγμα που περιλαμβάνει ως βασικό παράγοντα μια σχέση με το υποκείμενο. Δεύτερον, η κατανόησή του για τις σχέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στο πράγμα και την υποκειμενικότητα – δύο είδη αντανάκλασης μέσα στα οποία πραγματώνεται η διαλεκτική αντίφαση. Η ύπαρξη της αντανάκλασης στην εγγελιανή αντίληψη της διαλεκτικής είναι κοινή με την αντίληψη της υλιστικής διαλεκτικής και αποτελεί συνέπεια των σχέσεων υποκειμένου-αντικειμένου, υλικού-ιδεατού, έτσι όπως πρέπει να υπάρχει σε κάθε αντίληψη για τη διαλεκτική. Δεν είναι τυχαίο ότι οι κύριες τάσεις στη σύγχρονη φιλοσοφία (δηλαδή, η υπαρξιακή-φαινομενολογική φιλοσοφία, από τη μία, και η λογική-αναλυτική, από την άλλη) αγνοούν αυτές τις σχέσεις. Αυτές οι αντιλήψεις είναι, συνεπώς, αντιδιαλεκτικές.

Θα ήθελα να επισημάνω ότι η ύπαρξη της αντανάκλασης στον Χέγκελ καθιστά όλο και πιο αναγκαίο το έργο της οριοθέτησής της από τη μαρξιστική αντίληψη της αντανάκλασης. Στη βάση μιας τέτοιας ανάλυσης, είναι δυνατό να αντιπαραθέσουμε το κλειστό τελεολογικό σύστημα του Χέγκελ με την ανοιχτή αντίληψη της υλιστικής διαλεκτικής του Μαρξ.

Επίσης, πρέπει να τονίσω ότι στις αντιφάσεις της σύγχρονης επιστημονικής γνώσης απαντώνται με εξαιρετική ακρίβεια όλες οι ιδιομορφίες της καντιανής αντινομίας. Περιορίζω το λόγο μου γύρω από το ζήτημα αυτό σε ένα σχόλιο που αφορά το ρόλο των μεθόδων στη μετα-καντιανή φιλοσοφία ως λύση των αποκαλούμενων αντιφάσεων στα θεμέλια των επιστημονικών θεωριών.

Η ρήξη ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη που αναφέρθηκε παραπάνω έχει ως συνέπεια το διχασμό ανάμεσα στο αποκαλούμενο κύριο ερώτημα της φιλοσοφίας (Ένγκελς, Χάιντεγκερ) και τον πυρήνα της διαλεκτικής, το δόγμα της διαλεκτικής αντίφασης. Η σχέση «υλικού-ιδεατού» αναλύθηκε, ως κανόνας, έξω από το πλαίσιο της διαλεκτικής, και η διαλεκτική αντίφαση, όπως καταδείχθηκε, αναλύθηκε έξω από το πλαίσιο των μεγάλων φιλοσοφικών ερωτημάτων.

Αυτός ο διχασμός περιείχε μια προ-καντιανή αντίληψη για τη σχέση υποκειμένου και αντικειμένου, ως θεμέλιό της. Το αδιέξοδο μιας τέτοιας προσέγγισης, που δημιούργησε την καντιανή θεωρητική προσέγγιση, δεν ήταν για κάποια περίοδο φανερό εξαιτίας της αντιπαράθεσης των αντιφάσεων των αντίπαλων επιπέδων – υποκειμενικού και αντικειμενικού. Αυτή η «λύση» δεν αλλάζει κάτι στο πρόβλημα. Μόνο στη βάση της πράξης μπορούμε να κάνουμε κάποια πρόοδο στην κατανόηση και του πράγματος και του υποκειμένου. Ένα αποτέλεσμα, όμως, αυτής της προόδου είναι να καταλάβουμε ότι οι αποκαλούμενες διαλεκτικές αντιφάσεις δεν μπορούν να εκφραστούν σε γλωσσικό επίπεδο. Μόνο μια αμοιβαία σχέση υποκειμένου και πράγματος, υλικού και ιδεατού, στη βάση της υλικής πρακτικής, μας δίνει μια γενική μορφή ύπαρξης της διαλεκτικής αντίφασης και της διαλεκτικής γενικότερα.

Πρέπει να τονίσουμε, επίσης, ότι η πραγματική ανάπτυξη του υλιστικής διαλεκτικής μας οδηγεί αναγκαστικά σε μια συγκεκριμένη οπτική της μοίρας της φιλοσοφίας: σταματάει να αποτελεί ανεξάρτητο κλάδο και γίνεται ουσιαστικός παράγοντας της διαλεκτικής κίνησης.

Η υλιστική διαλεκτική αντιπροσωπεύει μια «ανηρμένη» μορφή (Aufhebung) της φιλοσοφίας, όχι ένα χαϊντεγκεριανό ή αναλυτικό τέλος της μεταφυσικής, αλλά μια εκμηδένιση και την ίδια στιγμή μια διατήρηση του φιλοσοφικού με άλλη μορφή. Ως εκ τούτου, η διαλεκτική ενσωματωμένη στην επιστήμη και τις άλλες μορφές της ανθρώπινης δραστηριότητας, έπαψε να είναι μόνο φιλοσοφία. Παράλληλα, προβάλλει μια εντελώς νέα μορφή επιστήμης.

Επιπροσθέτως, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι αυτή είναι μια αποτελεσματική χρήση της υλιστικής μεθόδου σαν κριτική προσέγγιση της πραγματικότητας και καταδεικνύει την αναγκαιότητα μιας υλιστικής προσέγγισης στα φαινόμενα της θεωρητικής ζωής. Ο Καντ και ο Χαϊντεγκερ είναι παραδείγματα εφαρμογής αυτής της μεθόδου: το πράγμα καθεαυτό σαν αντανάκλαση του οικονομικού πράγματος που χάθηκε από τον παραγωγό, και η «γλώσσα, σπίτι του είναι» σαν αντανάκλαση της παγκόσμιας διείσδυσης του χρηματιστικού κεφαλαίου σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής, μια ιδιαίτερη περίπτωση ευρέος συμβολισμού. Αυτού του είδους η ανάλυση έχει ρίζες σε μια βαθιά παράδοση: ο Αριστοτέλης μιλάει για «χρηματιστική» σαν μια οικονομική σοφιστική. Δεν είναι, άρα, δυνατό να σκεφτούμε ότι η χαϊντεγκεριανή ρήση η «γλώσσα, σπίτι του είναι» μπορεί να εμφανίζεται μονάχα σε μια κοινωνία όπου το χρηματιστικό κεφάλαιο κυριαρχεί στην παραγωγική δραστηριότητα; Δεν αντιπροσωπεύει ένα είδος φιλοσοφικού «χρηματιστικού»;

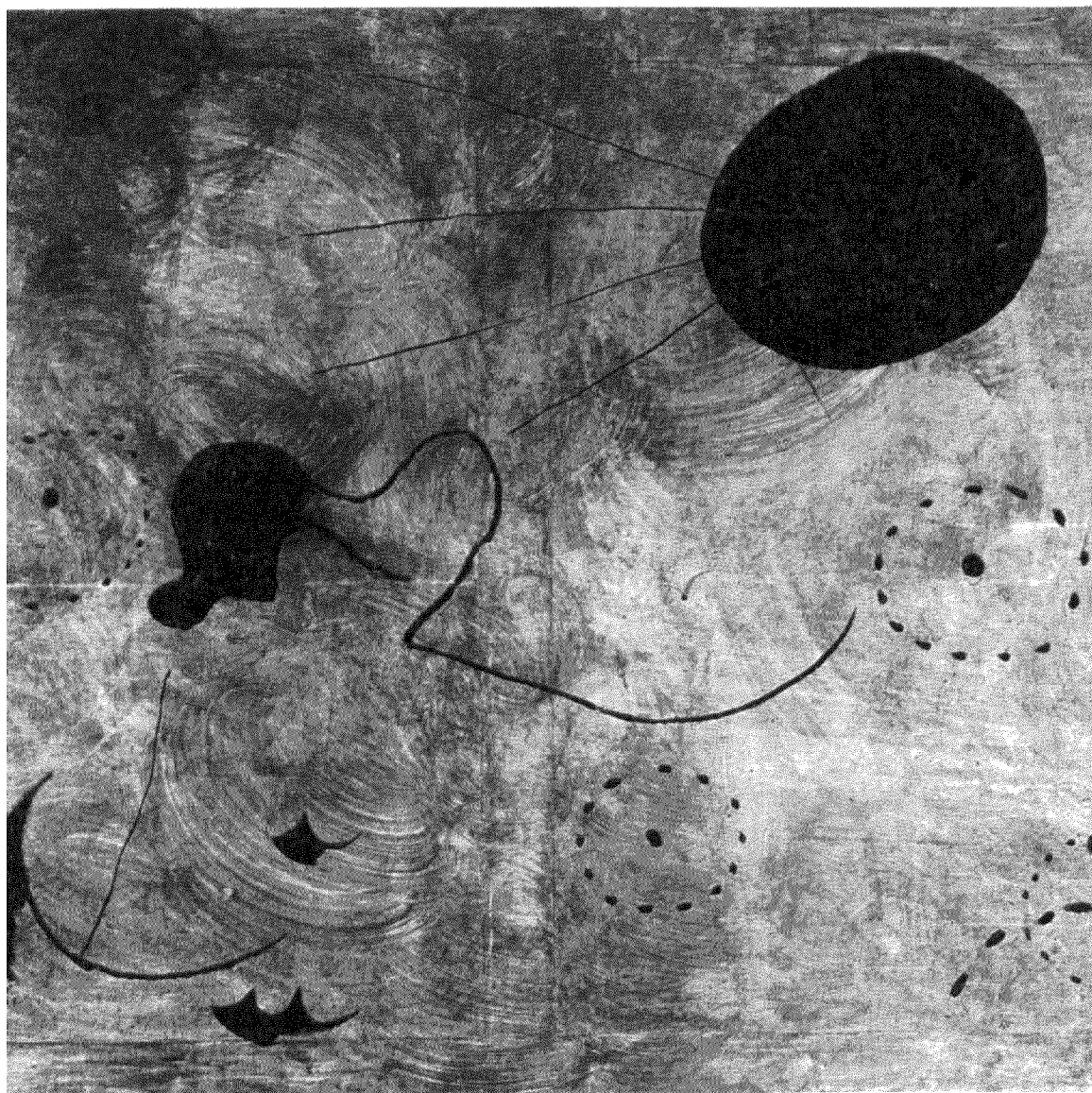
Ο άμεσος στόχος της σύγχρονης φιλοσοφίας είναι να γίνει μαρξιστική – δηλαδή να καταστεί ανηρμένη μέσα από τη σύνθεση της φιλοσοφίας και των άλλων πεδίων της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος είναι η κριτική σε αυτά τα πεδία. Αυτό δεν σημαίνει να τα απορρίψουμε ή να τα καταδικάσουμε, παρά να ξεκαθαρίσουμε, πρώτα, τις συνθήκες καταγωγής των κρινόμενων τάσεων μέσα στον φυσικό και κοινωνικό κόσμο κι έπειτα να μετασχηματίσουμε αυτές τις συνθήκες σε μια καινούρια παγκόσμια τάξη.

Η φιλοσοφία είναι προορισμένη να γίνει υλιστική διαλεκτική και έτσι να σταματήσει να είναι μόνο φιλοσοφία. Το να γυρίσουμε τώρα στον Μαρξ σημαίνει να εισαγάγουμε στην πρακτική μας κριτικά και επαναστατικά στοιχεία, με άλλα λόγια να κάνουμε το ίδιο που έκανε ο Μαρξ στην κριτική του στην πολιτική οικονομία.

Κοινωνικά μιλώντας, η διαλεκτική πραγματώνεται στη διαδικασία της κατάργησης της ατομικής ιδιοκτησίας, σαν μια διαδικασία ανάκτησης της ολικής προσωπικότητας. Είναι πολύ σημαντικό να θυμόμαστε ότι η σκέψη μας στη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας πρέπει να φθίνει διαρκώς. Η σκέψη στη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας θα πεθάνει. Η διαλεκτική γίνεται συνώνυμο του συλλογισμού, ως εκ τούτου μια μετάβαση από το συμβολισμό της ατομικής ιδιοκτησίας στην υλοποίηση μιας κομμουνιστικής κοινωνίας.

Μετάφραση: Ελένη Παγκαλιά

Joan Miró, Χωρίς τίτλο, 1925.